

Онаалгаларны күүседиринге удуртулга

Тыва дылдың шылгалдазының онаалгаларын күүседиринге 3 шак 55 минута (235 мин.) бээр. Ажыл 9 онаалгалыг 3 кезектен тургустунган.

1-ги кезекте чаңгыс онаалга кирип турар (1). Ук онаалгада дыңнааны сөзүглелге улуг эвес бижимел ажыл (кызыра бижиир эдертиг) кирген. Кызыра бижиир эдертигниң үн бижидилгезин 2 катап дыңнаар. Бо онаалганы аңгы харыылар бланкызынга бижип күүседир.

2-ги кезек чеди онаалгадан тургустунган (2-8). Бердинген онаалгаларны сөзүглелге даянып күүседир. Шын харыыларны сөстөр, сөс каттыжыышкыннары, домактар азы саннар-биле 1 дугаарлыг харыылар бланкызынче ушта бижип күүседир.

3-кү кезекте чаңгыс онаалга кирип турар (9). Ук онаалгада 2-ги кезекте бердинген сөзүглелге даянып, угаап боданыышкын хевиринге чогаадыгны бижиир. Чогаадыгны база аңгы харыылар бланкызынга бижип күүседир.

Шылгалда эгелээниниң соонда, 70 минута эрткенде, бир эвес бар болза, орфографтыг словарьларны ажыглаарын чөпшээрер болур.

Онаалгаларны бердинген чурумун ёзугаар харыылаарын сүмелеп турар бис. Үе чидирбези-биле билдинмейн турар айтырыгны арттырып кааш, дараазында онаалганы күүседиринче шилчиңер. Онаалгаларны күүседип каапкан соонда, үе артса, чедир кылбайн барган онаалганы катап күүседирин оралдажыңар.

Онаалгалар бөдүүнүн болгаш нарынын барымдаалап, баллдар системазы-биле үнелеттинер. Шупту онаалгаларны күүсеткен түңнелинде алган балдарны кадыпкаш, бүгү ажылдың түңнелин үндүрер. Ынчангаш хөй баллдар ажылдап алырын кызыдыңар.

ХАРЫЫЛАР БЛАНКЫЗЫНЫҢ АРТЫНГА ШУУТ БИЖИП БОЛБАС!

Чедишкиннерни күзедивис!

¹Удуртулганы ФИПИ-ниң сайтындан алган (www.fipi.ru)

1-ГИ КЕЗЕК

1

Үн бижидилгезин кичээнгейлиг дыңнааш, **эдертигни** бижирер. Баштай онаалганың дугаарын айыткаш, 2 дугаарлыг харыылар бланкызының саазынынга күүседирер.

Сактып алынар! Эдеригни бижиирде, сөзүглелдин иштики темаларын болгаш бүдүн бодунуң утказын кызыра дамчыдар.

Эдертигниң хемчээли 70-ден эвээш эвес сөс болур.

Эдертигни билдингир, чараш хол үжүү-биле бижирер.

2-ГИ КЕЗЕК

Сөзүглелди номчааш, **2-9 дугаар** онаалгаларны күүседирер. Харыыларны сөстөр, сөс каттыжышкыннары, домак азы саннар-биле 1 дугаарлыг харыылар бланкызынче демдеглеңер.

Күш-ажыл кижини хевирлээр

1. Хемчик унунда шыдалдыг бай дирткен Чындыр-Чалаң аалынга Ыңаажык бо-ла чеде берген турар. 2. Ол аалдың часкы, күскү ажылын кылчып бээр. 3. Кандыг-даа ажылга күзелдии-биле дузалажы берген турар. 4. Чындыр-Чалаңның мал-маганының хөйү-даа аттыг, эт-севиниң шыыраа-даа кончуг. 5. Ол боду ажыл-ишчи болгаш, ындыг кижилерни үнелеп билир.

6. Чындыр-Чалаң боду чеже-даа бай болза, кара ажыл кылырындан ол чалданмас. 7. Ажылчыннары-биле кады туруптар. 8. Чүвүрүнүң хончуларын дөңмек дөзүнге чедир даап каапкан, тараа суггарышкан турар. 9. Чылгыларының-даа бажын боду бо-ла дозуп, сыгырткылай каггылап, халдып чоруур.

– 10. Кандыг-даа кижиниң бай, тодуг-догаа чорууру кара чаңгыс ажыл-иштен хамааржыр болдур ийин, оол. 11. Ажылга ынак болзуңза, аксың кежи чайгаар чедип келир – деп ооң ажылынга дузалажып, ол аалга бо-ла маңнап чеде берген турар Ыңаажыкты чагып-сургаар. – 12. Бо Мачыылай, Мыкылай суглардан эки өөренип ап чор, оол. 13. Көрбес сен бе, олар чүнү-даа кыла

бергенде, хол-будунуң туттунгур, эптиин, угаангыр-сагынгырын. 14.
«Өттүнчек өөренир» дижир болгай – деп, ол сургагылаар турган.

(Е. Танова)

2 Синтаксистиг сайгарылга

4-6 дугаар домактарның иштинден чагырышкан нарын домактың дугаарын айтыңар.

1) 4

2) 6

3) 5

3 Пунктуаастыг сайгарылга

Диалогтан алган домактарда тире болгаш дефис демдектерни салып болурун хайгаараңар. Авторнуң сөзүн аңгылап турар тире демдектиң дугаарын айтыңар.

(1) Кандыг(2)даа кижиниң бай, тодуг(3)догаа чорууру кара чаңгыс ажыл(4)иштен хамааржыр болдур ийин, оол. Ажылга ынак болзуңза, аксың кежи чайгаар чедип келир (5) деп ооң ажылынга дузалажып, ол аалга бо(6)ла маңнап чеде берген турар Ыңаажыкты чагып(7)сургаар.

4 Синтаксистиг сайгарылга

11 дугаар домактан кылдыныг болгаш ооң ылгавыр демдээ деп утканы илередип чоруур сөс катгыжышкыннарын ушта бижинер.

5 Орфографтыг сайгарылга

Бердинген сөстүң шын бижилгезин тайылбырлаңар.

Суггарышкан

6 Сөзүглелдин сайгарылгазы

Сөзүглелдин кол бодалын илередип турар домактың дугаарын айтыңар.

1) *Чындыр-Чалаңның мал-маганының хөйү-даа аттыг, эт-севиниң шыыраа-даа кончуг.*

2) *Чындыр-Чалаң боду чеже-даа бай болза, кара ажыл кылырындан ол чалданмас.*

3) *Ажылга ынак болзуңза, аксың кежиин чайгаар чедип келир – деп ооң ажылынга дузалажып, ол аалга бо-ла маңнап чеде берген турар Ыңаажыкты чагып-сургаар.*

4) *Көрбес сен бе, олар чүнү-даа кыла бергенде, хол-будунуң туттунгур, эптиин, угаангыр-сагынгырын.*

7 Дылдың чурумалдыг аргаларыңга сайгарылга

6-9 дугаар домактарда эпитет ажыглаттыңган домактың дугаарын айтыңар, эпитеттиң бодун хамаарышкан сөзү-биле ушта бжиңер.

8 Лексиктиг сайгарылга

Сөзүглелден үлегерлээн сөстөрни ушта бжиңер, кандыг дылдан үлегерлээнин, үлегерлээшкинниң хевирин тодарадыңар.

3-кү кезек

2-ги кезекте номчаан сөзүглелиңерге даянып, угаап боданыышкын хевиринге чогаадыгны харыылар бланкызыңга бжиип күүседиңер.

9 «*Ажылга ынак болзуңза, аксың кежиин чедип келир*» деп темага угаап боданыышкын хевиринге чогаадыгдан бжиңер. Бодуңарны бодалыңарны бадыткаары-биле бердинген сөзүглелден болгаш тыва литературадан өске-даа чижектерни киирерин утпаңар. Чогаадыг 70-ден эвээш эвес сөстүг болур.

Бижимел ажылыңарны билдингир, тода болгаш арыг кылдыр күүседиңер.